

Keller Péter

**Gárdonyi Géza legkedvesebb regénye**

(in: Somogy Kulturális Folyóirat, 2019.4. 14-24.)

Dédapám történelminek is mondott nagy regényeit így jellemezte: „Az Isten rabjai nekem a legszebb regényem. Az egri csillagok a legjobb regényem. És A láthatatlan ember a legkedvesebb regényem.”<sup>1</sup>

Vajon mitől lehet jó, szép és kedves egy történelmi regény?

Valószínű nem a történelmiség okán.

A *Titkosnapló Vázlatok, kidolgozás* fejezetében arról gondolkodik, hogy egy művet a mű mögött érezhető eszme teszi igazán nagygyá: „...minél nagyobb a mű mögött érezhető eszme, annál értékesebb az alkotás”.

Tehát a „mögöttes üzenet” miatt.

**A regény keletkezése, utóélete**

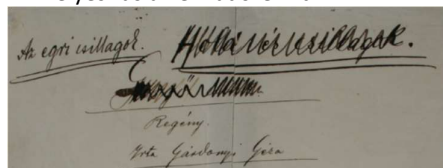
*Az egri csillagok*<sup>2</sup> születése kapcsán Nagyapám utal arra<sup>3</sup>, hogy Dédapámat a történelmi kornál jobban érdekelték a regény alakjai. Ezt Herczegh Ferenc is észrevette és vissza is igazolja a nekrológban: „(Gárdonyit) A teremtésben az ember, az emberben a lélek érdekelte. Még történelmi művei sem annyira a miliő, mint inkább a hősök érzelmi életének festésével jellemzik a kort, ami mindenképpen gyönyörű és nobiles módszer.”

A hősök érzelmi élete valóban megírható a nagy regényeket minősítő jelzők szerint: jól, szépen és kedvesen.

Az életrajz két fejezete<sup>4</sup> is foglalkozik a regénnyel. Nagyapám szerint lehet, hogy az *Álmodozó szerelem* (1883<sup>5</sup>) már Zéta és Emőke történetének előszele. Hét évvel később, a kilencvenes évek elején, amikor a körkép-eszmék foglalkoztatják, újból arra gondol, hogy Attila temetését kellene megfesteni. Munkácsy Mihály temetése alkalmával (1900. május) újból érzi, hogy ecsettel vagy tollal, de meg kell mentenie a gyönyörű témát. A nyáron azonban *A bor* című népszínművén dolgozik (1900. június 4–18.). Ősszel Párizsban jár. A catalaunumi mezőkre is ellátogat. Hazaérkezve 1900. október 18-án végre megkezdí az írást. *A bort* 1901.március 21-én mutatják be. Az előadás izgalmai után *A láthatatlan ember* utolsó simításai várják. Idegeskedése testileg teljesen legyengítette, napokig az volt az érzése, hogy a halál küszöbe felé lépked. Nagy belső átalakuláson mehetett keresztül, valami olyan lelki élményben lehetett része, ami új irányt adott életének és művészetének, ami a sok szenvedés ellenére és

<sup>1</sup> *A láthatatlan ember* = GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Budapest, Dante, 1934.

<sup>2</sup> A helyesírás a kézirat szerinti



<sup>3</sup> *Gergő diák születése* = GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Budapest, Dante, 1934.

<sup>4</sup> *A láthatatlan ember első szikrája; A láthatatlan ember* = GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Budapest, Dante, 1934.

<sup>5</sup> *Álmodozó szerelem* = GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Budapest, Dante, 1934.

dacára belső boldogságforrássá, átadandó témává, témákká nemesedett mert e súlyos gondolatok közepette döbben rá emberi apai felelősségére és feladatára. „Ezentúl naponta följegyzek egy-egy életre való tanácsot a fiaimnak.” (1901. május 4.) – írja naplójába. Ezekből a gondolatokból született a *Földre néző szem, Égre néző lélek*. Bár június 6-án befejezi a regényt azt gondolom ez a lelki állapot segítette regény tökéletesítésében. „Ahány kiadását vizsgáljuk a könyvnek, mindannyiszor lelünk bőséges eltérést a cselekményben és a leírásoknál, egyaránt.”<sup>6</sup> – mondja az életrajz.

A regény témája is kedves lehetett számára, mert a könyv megjelenését követően tovább viszi a „dallamot”. Először betlehemi témába kezd, megírja a *Karácsonyi álmot*<sup>7</sup>, aztán saját életéből szedi csokorba emlékeit<sup>8</sup>, majd megszületik a szintén két ember egymásra találásáról írt vígjátéka az *Annuska*<sup>9</sup>. Meggyőződésem, hogy a vidámság nem idegen *A láthatatlan embertől*. Dédapám humora könnycseppel megszentelt” humor. Szakrális. Nem poén-fűzér, hanem írói életérzés, az isteni gondviselésbe vetett belső öröm, melyet, ha felfedez az olvasó lelke gyönyörködik és mosolyra fakad<sup>10</sup>. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy bár később jelent meg, de ekkor érlelődik már benne *Az öreg tekintetes*<sup>11</sup>.

Két év ilyen intenzív munka után alig több, mint másfél hónap alatt<sup>12</sup> dramatizálta a regényt. A színpadi változat címe *Zéta*. Műfaja az író meghatározása szerint dramatizált regény. A *Titkosnapló Műfajok* fejezete nem beszél dramatizált regényről, említi viszont, hogy nem egyszerű regényből színdarabot írni: „Regényt azért nem tudunk színpadra tenni, mert nem tudjuk kiszedni belőle a lényeges részeket. Sajnáljuk elvetni, ami nem lényeges.”

A színpadi változatban az írói szándék szerint tehát a tömörített lényeg kell, hogy szerepeljen. Ezzel szemben a színpadi változatban előbukkan egy regényben nem szereplő motívum. Az első felvonás VII. jelenetében Dsidsia a nyakában függő gyöngyről elmeséli Zétának, hogy édesanyja a halála előtt adta neki azzal, hogy: „Ez szent gyöngy, ettől meg ne válj leányom, mert ebben a gyöngyszemben szent Pál apostolnak egy hajszála van.”

Nem valószínű, hogy Dédapám áthágta volna saját szabályrendszerét és tömörítés helyett lényegtelen elemet épített volna a darabba. Sokkal valószínűbb, hogy ennek a kis epizódnak fontos szerepet szánt a lényeg megértésében. Ez annál is inkább igaz lehet, mert a második felvonás II. képében újból előkerül a gyöngy. Egy csatába induló hun harcos úgy tudja, hogy Dsidsia bűvös szert hord a nyakában. Mindenáron meg szeretné megszerezni. Annyi pénzt adna érte, amivel Dsidsia meg tudná magát váltani a rabszolgaságból. De ő nem adja. Édesanyja ugyanis azt hagyta számára örökül, hogy amíg ezt viseli, őt ártalom nem érheti. És az a Dsidsia, aki pénzért, vagyonért, a földi szabadság lehetőségéért nem adta el a gyöngyöt, a X. fejezetben könyörögve kéri Zétát, hogy engedje meg, hogy a nyakába tehesse. És mit látunk a regényben?! Zétát nem éri ártalom! Túléli a catalaunumi csatát, kivezeti a sors Emőke bűvköréből, rátalál élete párjára és visszakerül szeretett Priszkosza közelébe.

<sup>6</sup> *A láthatatlan ember* = GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Budapest, Dante, 1934.

<sup>7</sup> 1900. július 16–21 között születik a *Karácsonyi álom*.

<sup>8</sup> *Gyermekkori emlékeim* című gyűjteménybe tartozó írásait 1901. november 21-től kezdi írni, *Az a hatalmas harmadik* 1902. május 27 és június 24. között születik

<sup>9</sup> 1902. július 3–augusztus 23.

<sup>10</sup> KELLER Péter, *Gárdonyi szakrális humora* = V. Göre Gábor Humorkonferencián 2018. május 11-én elhangzott előadása

<sup>11</sup> 1899. december 2. –1904. augusztus 2.

<sup>12</sup> 1903. augusztus 10–szeptember 30.

Dédapám mindennapos Biblia-olvasó volt. Az *Írás a Bibliába* című versében „a könyvek könyvé”-nek nevezi, és így jellemzi: „Világosság földi vaknak. / Bölcsességnek arany útja... örök törvény”. Tordai Ányostól tudjuk: „... *egri jóbarátainak javarésze katolikus pap. Gyakori tárgyai a beszélgetésnek a szent biblia s a hitigazságok...*”<sup>13</sup> Ravasz László mondja Róla, hogy „Ő az első magyar szépíró, a ki a hitét (...) beleviszi az irodalomba. (...) ... úgy örül neki, játszik vele, tapintja, beleheli, mint a szent sír zarándoka a húsvéti vigílián meggyújtott gyertyalángokat. Sok mindenben kételkedett, sok mindenből kiábrándult, de az, hogy Isten él, a Gyermek Jézus aranyvesszeje királyi pálca, amellyel sorsok, szívek felett parancsol, a Boldogasszony szent, égi szomorúságából meghallgatott imádságok nőnek, mint májusi esőből a gyöngyvirágok: mindez sohasem volt kétséges vagy homályos előtte.”<sup>14</sup>

Sík Sándor szerint „...*vátesznek, a lélek papjának, emberek útmutatójának érezte magát. (...) a betlehemi csillagot érezte céhe címerének, és hittel vallja, hogy csak az a jó könyv, amely tanítója a nemzetnek. (...) prédikációs könyvlapjaival és tiszta költészetével: imponáns erővel hirdeti a lélek szuverénitását, a halhatatlanság hitét, a szeretet evangéliumát...*”<sup>15</sup> Van tehát alapja annak, hogy legkedvesebb regényét *A láthatatlan embert* megpróbáljuk bibliai alapon, a hit fényében Szent Pál leveleire is támaszkodva elemezni.

### **A címváltozatok**

Dédapám nehezen találta meg a regénycímet. Változatok: *A hun leány, Napenyészet, Szerelem rabszolgái.*

Az elsővel Emőkét és Attila korát helyezte központba.

A második címadás-verzió az *Egri csillagokra*, az eltűnt birodalomra emlékeztet.

A harmadik az emberi sorsokra reflektoroz. Vélelmezem, ekkor már gyakorolta azt, amit csak 1920. április 21-én jegyzett be a *Titkosnapló*ba: „addig regény írásába bele ne fogjak, míg meg nem találok azt az egy mondatot, amellyel a tartalma elmondható.” Emőke és Dsidisia, Attila és Zéta történetét valóban összefoglalja a cím. De a cím ennél többet is kell, hogy üzenjen. A naplóbejegyzés ugyanis azzal folytatódik: „annak a mondatnak nagy ellentézist kell kifejeznie”. Tehát mégsem az a fontos, amire az ember először gondol. A rabszolgaság intézményét fenntartó római és hun birodalom megfelelő keret, a szereplők egymás iránti vágyódása érdeklődést felkeltő történet. A *Titkosnapló* azonban messzebbre vezet<sup>16</sup>: a „Témák témája: a nagy ellentézisvégre felé vergődő szív.”

Ez a vergődés tettén érhető. A regény azzal indul, hogy Zétát édesapja eladja rabszolgának. Úgy tűnik, kegyetlen sors vár rá. Először igyekszik szép szóval meggyőzni rabtartóit, hogy ne legyenek embertelenek, majd lázad. De hiába. Végső kétségbeesésében Priszkoszhoz (Krisztoszhoz!) fordul segítségért. Priszkosz megvásárolja. Maga mellé veszi. Neveli. Taníttatja. Bevezeti a tudományokba, a tudományos világba, az udvarba. Fiaként szereti. Zéta ezt viszonzza. Fejlődése, viselkedése mestere számára örömet jelent. Egyikük sem akar kilépni a kapcsolatból, de Priszkosz annyira szereti, hogy mikor eljön az ideje,

<sup>13</sup> TORDAI ÁNYOS, *Gárdonyi utolsó napjaiból (Naplójegyzetek)* = Élet XIII évf.23.sz.

<sup>14</sup> RAVASZ LÁSZLÓ, *A láthatatlan ember*= SIMON Lajos (szerk.) *Az egri remete*, Szerk.: Budapest, Dante, 1933.

<sup>15</sup> SÍK SÁNDOR, *Gárdonyi Ady Prohászka*, Budapest, Pallas Rt., 1928, 398-403.p

<sup>16</sup> *Témabecslés* = GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

felszabadítja és vagyonossá teszi. Zéta ezt úgy viszonyozza, hogy önként, szabadként köteleződik el gazdája mellett.

Azt lehet gondolni, az ember Zéta mindent megtanult, mindent tud, baj nem lehet, Priszkosz szeretete felülmúlhatatlan.

De a regény ennek a csodálatos és a szabadulás okán idealizált képnek az összetörése. Zéta tékozló fiúvá válik. Kiveszi „örökségét”, elhagyja és megcsalja Priszkoszt. Saját hazugsága következtében újabb rabszolgaságba kerül, majd abba önként visszatér. Értelmetlen dolgok sorozatát viszi végbe. Egy reménytelen földi vágyát igyekszik — hazugsága után rabszolgaként — Priszkosztól tanult becsületességével és egyenességével minden áron megvalósítani, de bűnei okán nem tud megszabadulni a rabszolgaságtól. Közben kegyetlenül átgázol Dsidsián: semmibe veszi, megalázza.

A zárás, ellentétben a kezdéssel és a történéssel, a rabszolgaságtól való végleges megszabadulás, a saját út felfedezése. Egy új megváltás, ami más megvilágításba helyezi az indítást. Rádöbbenünk, hogy Priszkosz szeretetét felül lehet múlni. Mert Priszkosz ugyan pénzen megváltja és felszabadítja Zétát, sőt vagyonossá is teszi, de igazán emberré Dsidsia szeretete nemesíti. Mert a regény végén vesszük mi is csak észre, mennyire másképp látjuk azt, ami szinte ugyanaz: Priszkosz nedves szemmel mondja Zétának: „szabad vagy”. Dsidsia viszont „könnyes szemmel, aggodalmasan” kéri Zétát meneküljön. A regény végén nyílik ki a szívünk, hogy észrevegyük, mit szenvedhetett Dsidsia Zéta miatt és Zétáért. Akkor döbbenünk rá, hogy ő nem birtokolni akarja, hanem megmenekíteni. Élete nagy vágya, hogy Zéta mellett és közelében élhessen számára akkora érték, hogy képes volt lemondani róla. A „velem jössze” kérdésre „feje alázatosan lekókad” és így válaszolt: „Ha megengeded”. Az az ember, aki megmentette a másik életét nem követel, hanem alázatosan elfogadja a másik megtérését. Eljegyzésük nem szokványos földi ünnep. – Mintha a Golgotán történe...

A címadás negyedik és utolsó változata: *A láthatatlan ember*.

A láthatóság és a láthatatlanság, a nézés és látás, a megismerés, megismerhetőség vissza-visszatérő elmélkedési témái. Az *Amiket az útleíró elhallgat* (1897?) című írásának előszava a látásról szól. Ebben hiányosságként említi, hogy bizony az embereket nem tanítják meg látni. „Mert más a nézés, meg más a látás. Nézni mindegyike tud. Látni nem.” „De hát mi az a látás?” — teszi fel a kérdést, melyre talán nem véletlen, hogy éppen az arc kapcsán is keresi a választ: „... mindnyájan tökéletesnek tartjuk a látásunkat, pedig némelyikünk még a saját kezét sem látta tökéletesen. Hát akkor hogyan látjuk az arcokat?” Be is vezet a titokba: „A futó ember pedig nem lát semmit, nem hall semmit, nem érez semmit. Csak az álló ember, a nyugodtlelkű és nyugodtszemű, az az öterejű fölfogó, aki az öt érzék képességeivel a tudásának birtokába szedi az utazásban eléje forduló kincseket.” — az lát.

Szinte ugyanez a gondolat köszön vissza a *Leánynézőben* (1916) című késői regényében<sup>17</sup> is. Ez is nézés és látás, a megismerés titkát feszegeti. Az arc fogalmáról gondolkodtat el. Egy vak zenész — Olajos Lajos — beleszeret egy szeplős arcú, pulykatozás képű leányba. A férfi nem tudja megnézni a lány arcát. Csak kitapogatni tudja. Tapogatással nem veszi észre a szeplőt. Tapogatással nem érzékeli a színeket. De fontosak-e a színek. Mi

---

<sup>17</sup> Kovács Gábor foglalkozott a kisregény kapcsán a nézés és látás, a megismerés, a megismerhetőség kérdésével. Kovács Gábor, *A szó kényszerhelyzetben*, Gondolat, Budapest, 2011, 51-72 (A világtalan világa)

teszi széppé az arcot? A szín, a forma, a finom bőr? Mi? „— A jóság belől van. A férfiak csak az arcot nézik.”

Ebbe a körbe sorolnám az *Isten rabjainak* (1907) a zárómondatát is: „A szívet azért rejtette el az Isten, hogy senki se lássa.”<sup>18</sup>

A látás tehát tudást, tapasztalatot szerző képesség, melyre csak a nyugodt lelkű és nyugodt szemű ember képes. A látás kincs, lelki kincs, jóságot felismerő képesség. A szem elől a szívbe elrejtett titok. (Talán Dédapám magyarság meghatározása analógia lehet e titok megfejtésére: „*A magyarság nem kalapdász, hanem a szíve mélyében viseli a magyar, mint tenger csigája, a gyöngyét. A magyarságunk érzése mélyen bent ég bennünk, hogy szinte magunk sem tudunk róla, mint a tűzhányó hegyek, amelyek hideg kőhegyek, de egyszer megmordulnak.*”<sup>19</sup>)

Érdekes, hogy egy rövid kis fejezetben — ha áttételesen is — a regény is foglalkozik látással, a láttatással, a megismeréssel, felismeréssel, önfeltárulkozással. És az is érdekes, hogy éppen Emőke és Zéta első találkozásakor. Amikor Zéta először látja meg Emőkét, nem tetszik neki. Azt veszi észre, hogy: „Nincs benne vér. Nincs, ami melegítené a rá nézőt.” De aztán egy mozdulat és már másnak látja: „S egyszerre csak mégis szép lánnyá vált. A manó tudja, hogyan és miért kezdett tetszeni, de tetszett.” És ez után azt látjuk, hogy hová vezet, ha nem nyugodt szemmel, nem nyugodt lélekkel nézünk. Zéta utólag vallja be: „Az a leány a halál szellemét ábrázolta nekem. Mi emberi csontváz alakjában, kaszával és homokórával festjük a halált. A hun földön fekete szemű és piros szájú leány. Akinek megjelenik, meg kell halnia.”

Ezután már az író elmélkedik: „Nem tudom, vizsgálják-e valamikor a tudósok az emberi szemnek a mélységeit. Mi van azokban a mélységekben, hogy láthatatlan sugarak szállnak belőle elő? És miért más minden sugár? Miért hideg ebben a percben? Miért meleg a másik percben? Jégnek a sugara és tűznek a sugara. Néha simít, mint a bársony, néha szúr, mint a tövis, néha üt, mint a mennykő.” Dédapám szerint csak szemmel tehát nem lehet objektív módon látni, és a szem nem csak a látás, hanem a láttatás eszköze is.

Dédapám emberfogalma a Teremtés Könyvére épül. „Isten saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert” (Ter 1,27) áll a Bibliában. „*Agyagedénybe zárt Isten-sugár az ember*”<sup>20</sup> mondja Gárdonyi. Számára tehát Isten-képmásúság a meghatározó. Ez az elvben látható fény azonban láthatatlan, mert agyagedénybe zárt.

*A Földre néző szem, Égre néző lélekben* határozottan a láthatatlan *Isten-sugárral* azonosul, és azt mondja: „Én lélek vagyok.”<sup>21</sup>

Verseiben is szétválasztja az *Isten-sugarat* az *agyagedénytől*. „Mint a magasban lengő sasmadár, / úgy kóvályog fölöttünk a halál: / hol itt, hol ott egy lelket elragad. /Csupán a test marad” olvassuk a *Fiamnak* (1895) című versében. „Ne nézzetek rám borzalommal, / ha

<sup>18</sup> A kis herceg Antoine de Saint-Exupéry legismertebb regénye, melyből „A jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan” mondat sokakban él, csak 1943-ban jelent meg.

<sup>19</sup> *Morfiumcseppek* = GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

<sup>20</sup> GÁRDONYI Géza, *Földre néző szem*, Budapest, Dante, é.n., 189.p.

<sup>21</sup> *Lélek ébredés* = GÁRDONYI Géza, *Földre néző szem*, Budapest, Dante, é. n.

meghalok: / az a halott a koporsóban / nem én vagyok. / Csak hamu az, elomló televény. / A láng eltűnt. A láng, - az voltam én.” írja a *Ha meghalok*<sup>22</sup> (1904?) című költeményében.

A regény címében szereplő határozott névelő is üzen. Sok kérdést vet fel. Önkéntelenül is Szent Pálra gondolok, aki Krisztus isteni méltóságáról azt tanítja: „**Ő a láthatatlan Isten** képmása, minden teremtmény elsőszülötte. Mert benne teremtett mindent a mennyben és a földön: a láthatókat és a láthatatlanokat, a trónusokat, uralmakat, fejedelemségeket és hatalmasságokat.” (Kol 1, 15-16)

Felmerül a kérdés: nem lehet, hogy a cím **a láthatatlan Isten** mintájára született és a regény a Jézus-követő Gárdonyi Géza biztatása az emberi tökéletesedésre. Nem lehet, hogy a láthatatlan Ember a bennünk lakó Jézus, aki ha kell láthatatlan kézként<sup>23</sup> vezet? Nem lehet, hogy a történet annak kifejtése, amit a *Földre néző szem, Égre néző lélek Lélek* fejezetében így fogalmaz:

*Jézus ma is ott áll a hegyen. Jézus a tökéletesség.*

*Mindenki megismerheti: mily fokán áll a tökéletességnek, akár maga, akár más. Minél jobban megéri Jézust, annál tökéletesebb.*

*Kezdetben mindenki vak iránta.*

*Egyszer csak világosodik a szemének.*

*Egyszer csak bámul.*

*Egyszer csak indul utána.*

*Mind a hegy körül vagyunk. Valamennyiünknek fel kell jutnunk valamikor a hegyre.*

Azért is merem feltételezni, hogy ez a gondolat lehet a regény története mögötti történet, mert Dédapám naplójában a címben az embert nagy E-vel írta<sup>24</sup>. Az utolsó címváltozat tehát az **Emberre** mutat. A nagy E-vel írt Emberre. A Munkácsy által megfestett „Ecce Homo!”-ra, akit maga is megörökített és a szobájában őrzött. Arra az EMBERRE, akinek agyagedényén tompítatlanul ragyogott át az Isten-sugár, aki maga az ISTEN-SUGÁR...

És ez már olyan téma, aminek alapján kezd derengeni, hogy miért is lehet ez legkedvesebb regénye.

### **Az Előszó, ami utószónak is olvasható**

Az előszó és az utószó ugyanarról az írásról, de általában más megközelítésben írt szöveg. Az előszó figyelemfelkeltő, az utószó összegző, magyarázó jellegű.

A bevezető fejezet címe *Előszó, ami utószónak is olvasható* (későbbiekben csak *Előszó*) azt sugallja, hogy e néhány sor mindkét kritériumnak egyszerre tesz eleget. (Nem tudom, van-

<sup>22</sup> Fűzfalevél nyárfalevél kötetből, tehát legkésőbb 1904

<sup>23</sup> Utalás az *Ida regényé*-re

<sup>24</sup> *A láthatatlan ember első szikrája* = GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Budapest, Dante, 1934. A szöveggörnyezetből úgy tűnik, hogy ez a naplóból való idézet. Én a naplót nem láttam. Az életrajz ezen fejezetében nagy betűvel, későbbi helyeken viszont mindig kis betűvel szerepel az ember.

e más példa is az irodalomban, hogy a szerző saját gondolataira azt mondja lehet előszó is lehet utószó is.)

Dédapám több művéhez is írt előszót. Látok párhuzamot *Az Ida regénye* és *A láthatatlan ember* előszava között. *Az Ida regénye* bevezető sorai a Tisza partján ülő Zéta szavai is lehetnének. Sőt órá vonatkoztatva sokkal jobban érthetőek a mondatok. Első olvasásra ugyanis nincsen összhangban Ó Ida sorsával. De ha nem vezetéknévként, hanem felkiáltásként, megdöbbenésként mondjuk *Dsidsiára ó hiszen ez Ida!*, akkor összemósódhat bennünk a két nőalak és kitűnhet a regények közötti párhuzam. *Az Ida regénye* előszava néhány mondatban a regény történése mögötti eszmére, történetre hívja fel az olvasó figyelmét. Azt üzeni, hogy merjük vállalni a sorsunkat, merjünk jónak lenni, merjünk Jézus-követő emberként élni, ne féljünk, nem vagyunk egyedül, a leghelyetlenebb helyzetben, helyzetekben is velünk van az Isten, az **Ő láthatatlan keze** vezet minket. Én merek arra gondolni, hogy *A láthatatlan emberrel* egyidőben születhetett a láthatatlan kéz gondolata, hogy *Dsidsia Zéta* vállát érintő keze annak a **LÁTHATATLAN EMBERNEK** a keze, aki *Dsidsia* által nevezte néven és vezette új világba Zétát!

...Mert a két regényt, de azt hiszem az összes Gárdonyi művet ez a láthatatlan kéz fogja össze, tartja egyben.

A három „nagy” regény közül csak *A láthatatlan ember* indul előszóval. Ennek oka lehet, hogy a másik kettő jobban kötődik az adott történelmi helyzethez, és ott nincs szükség magyarázatra.

*A láthatatlan ember* története folyamatos történet<sup>25</sup>. Örök meg nem szűnő tökéletesedés, hegymászás. Így minden előszó utószó, és minden utószó előszó.

Az *Előszó* szerint ez a regény a szeretetről szól. (Ez is nyomós ok arra, hogy ez volt a legkedvesebb regény!!!) *A láthatatlan Ember(!)* története azért sem ér/érhet véget, mert: „... a szeretet nem szűnik meg soha.” (1Kor 13,8) Nem csak a hegymászás örök, hanem a Hegyen álló **LÁTHATATLAN EMBER** is.

Az *Előszó*, ha a második korintusi levélre gondolunk, magyarázza a regény címét: „Csak ne a láthatóra, hanem a láthatatlanra fordítsuk figyelmünket. Mert a látható mulandó, a láthatatlan azonban örök.” (2Kor 4, 1-18) Ez a gondolattársítás is rávezet, hogy az *Előszó* miért utószó is, és hogy *A láthatatlan ember* története a „láthatatlan” okán az örök Ember története, Isten-sugár történet, ami nem érhet véget.

Zéta megismeréssel kapcsolatos fejtegetése — ki ismeri Zétát?; Dehogyan ismertek! ; Az embernek csak az arca ismerhető — az első korintusi levél alapján szintén értelmezhető cím-magyarázatként. Szent Pál szerint ugyanis az ember azért láthatatlan, mert az Isten-sugár megismerése nem a szemhez, hanem a lélekhez köthető: „Ki ismeri az ember benső dolgait, ha nem a benne lakó emberi lélek?” (1Kor 2, 11).

Ahogy a láthatónak és láthatatlannak transzcendens értelme van az *Előszó* szerint (is!), úgy az arcnak is. *A Titkosnapló Lelki karakter* című fejezetében 1921-ben az arcot a lélek tükrének nevezi. Ebben tehát benne van *A láthatatlan ember* (1902) arcfogalma, *Az Isten*

---

<sup>25</sup> A folyamatosságra utal a regény záró mondata is: „És elindultunk.”

*rabjaiból* (1908) az a jelenet, amikor Jancsi fráter nézi Mária képét és meglátja benne Margit alakját, benne van *A Lánynezőben-ből* (1916) Olajos Lajos tapasztalata.

Dédapám arc fogalma bibliai asszociációkra hív. Az *Előszó* zárómondatai „Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan” a második korintusi levélre hajaznak, és a nagy E-vel írt láthatatlan Emberre utalnak: „Mi pedig mindnyájan, akik födetlen arccal tükrözzük vissza az Úr dicsőségét, a dicsőségben fokról fokra hozzá hasonlóvá változunk át, az Úr Lelke által”. (2Kor, 18)

A könyv műfaja az író szándéka szerint **gyónás**<sup>26</sup>, de mondhatnánk úgy is: **bölcsességről, illetve a bolondságról – azaz az efezusi levél alapján az életvezetésről – szóló lelki tükör**: „... ti, okos emberek, engeditek, hogy a balgák megnyerjenek benneteket. Eltűritek, ha valaki szolgává alacsonyít benneteket, ha kifoszt, ha kihasznál, ha fölétek kerekedik, ha arcul üt.” (2Kor 11, 20-21) (Különösen ez az arcul üt döbbsentett rá a párhuzamra, hiszen ezt teszi Zétával Emőke!) A regény arra tanít: „Gondosan ügyeljetez tehát arra, hogyan élte: **ne balgán, hanem bölcsen**. Használjátok fel az időt, mert rossz napok járnak. Ne legyetek értetlenek, hanem értsétez meg az Úr akaratát.” (Ef 5, 8-17)

A Zéta által az *Előszó*ban felvetett bölcsesség és balgaság Szent Pálnál embert és emberi életet minősítő paradox fogalmak. Több helyen is előfordulnak. Szinte mindegyik ilyen bibliai szakasz párhuzamba hozható a regénnyel. Különösen is érdekesnek tartom, hogy ezek a párhuzamok a bibliai helyeket értelmező „példabeszédek”-nek is tekinthetők.

A példabeszédek a Jézus-követő Gárdonyi számára követendő modellt jelentettek. A *Falábú ember* például az efezusi levél „Buzdítás a megújhódásra” szakaszának, illetve az „Ahol a kincsed, ott a szíved is” (Lk 12,34) evangéliumi mondatnak értelmező átíratá.<sup>27</sup> Az *Aggyisten Biri* egy *Rómeó és Júliá*hoz hasonló történetbe ültetve világít rá arra, hogy az igazi szerelem jézusi önfeláldozás: „Senki sem szeret jobban, mint az, aki életét adja barátaiért. (Jn 15,13) A szegény asszony két fillérje ( Mk 12,38-44; Lk 21, 1-4) a *Fösvény* történetére emlékeztető *Te Berkenye* zárójeleneteként szolgál lélekmelegítő eszmei tanulságként. A *láthatatlan ember* a bölcsességre és bolondságra épülő példabeszédek mellett Dsidia alakjával azt is bizonyítja, hogy a *Szeretethimnuszban* leírt szeretetmodell tényleg megélhető: „A szeretet türelmes, a szeretet jóságos, a szeretet nem féltékeny, nem kérkedik, nem is kevély. Nem tapintatlan, nem keresi a maga javát, nem gerjed haragra, a rosszat nem rója fel. Nem örül a gonoszszágnak, örömet az igazság győzelmében leli. Mindent eltűr, mindent elhisz, mindent remél, mindent elvisel.(1Kor 13, 4-7)

Az Úr akaratát igazán csak Dsidia érti. Ilyen értelemben ő a főszereplő (a regényben való szereplései számát tekintve rá is mondhatjuk, hogy láthatatlan ember!) Ő ugyanis nem „bölcsekedő beszéddel” (1 Kor 1, 17) hirdeti az evangéliumot. Türelemmel hordozza keresztjét. Zétához hasonlóan bennünket is rádöbbsent a *kereszt bölcsességé*<sup>28</sup>-re. Hogy „Isten (...) azt választotta ki, ami a világ szemében balga, hogy megszegyenítse a bölcsétez, s azt választotta ki, ami a világ előtt gyöngé, hogy megszegyenítse az erőseket, s ami a világ előtt alacsonyrendű és lenézett, azt választotta ki az Isten, a semminek látszókat, hogy megsemmisítse azokat, akik valaminek látszanak.” (1Kor 1, 18-31)

<sup>26</sup> „Mindezt megírtam ebben a könyvben, mintha gyónnék.”

<sup>27</sup> *Tengeren járók csillaga*, 2005 = KELLER Péter, *Az élő Gárdonyi-arc*, Budapest, Szent István Társulat, 2015.

<sup>28</sup> szakasz cím 1Kor 1-ben



A bölcsesség és balgaság vonalán haladva még egy további szempontra is rátalálhatunk, ami szintén igazolhatja, hogy ez volt Dédapám legkedvesebb regénye. Ez a műve ugyanis ars poeticája is. Szent Pállal való — a *Titkosnapló* által igazolható<sup>29</sup> — emberi és művészi azonosulás így olvasható az első korinthusi levélben: „Tanításom és igehirdetésem ezért nem a bölcsesség elragadó szavaiból állt, hanem a Lélek és az erő bizonyosságából.” (1Kor 2,4)

Ez a regény lényegét tekintve tehát nem történelmi regény. Konstantinápoly és a könyvtár is történelmileg hiteles helyek ugyan, de igazán szimbólumok, vagy a *Titkosnapló* szóhasználatával<sup>30</sup> reflektorok. A történet mögötti történetre világítanak, amit Tordai Ányos — a sokak számára nem ismert, vagy elhallgatott ember — így fogalmaz meg: „Mit jelent Eger Gárdonyi életében? A megtérést és a megérést. A gondviselő Isten visszahívta a pogány főváros útvesztőiből a templomos régi fészekbe. (...) hogy semmivé törpült hite ismét az ég felé irányuljon. Mert ez történt Egerben. Ott a soktornyú város felett, a magányos csöndben Isten újra megérintette lelkét. Elzsongította a fájó sebeket. Mellé telepítette megmaradt kis családját. Önzetlen, melegszívű embereket küldött hozzá jóbarátokul. És lassan-lassan erőssé fonódott a szál, mely egri azilumát az égboltozattal, az Istennel a másvilággal ezután már elszakíthatatlanul, összekötötte.”<sup>31</sup> Zéta története valójában ugyanaz, amit Tordai elmesél.

Az *Előszó* három szereplőt nevez néven: Priszkoszt, a jóságos bölcs nevelőt, Zétát az örökbefogadott aztán tékozlóvá vált, de megtérő fiút, és Dsidsiát az odaadóan szerető lányt. A néven nevezettséget azért tartom fontosnak, mert a nevekről Dédapám azt tanítja fiainak, hogy „A név a villamos csengő nyomója, amely a szívbe csenget.”<sup>32</sup> A név tehát egyfajta lelki megismerési eszköz. És a regény alapján valóban azt érzi az olvasó, hogy e három ember neve a szívbe csenget. Kettő esetében a szó szoros értelmében is lélekrezgést generál! Priszkosz neve nem történetisége miatt, hanem mert emlékeztet Krisztosra, Krisztusra. Zéta neve azért, mert eredete a Teofil, azaz Isten kedveltje, vagy Istent kedvelő, Isten barátja. Erősebben szól a csengő, ha arra is gondolunk, hogy Priszkosz (Krisztosz) „keresztelte” erre a névre. „Néha (Priszkosz) tréfából Zétának nevezett” — olvassuk. A Zéta nevet Dédapám alkotta. Ő nyomja tehát a csengőt. Nem lehet véletlen, hiszen Zéta Ő maga. Szerintem a név a Gézából ered. A magánhangzók a helyükön maradtak, a mássalhangzók felcserélődtek. De hogy ez ne legyen annyira nyilvánvaló, a G titkosírásos alakban T-nek írva szerepel<sup>33</sup>. Nem olvastam még sehol Priszkosz tréfájának megfejtését. De talán nem vakmerőség, ha vállalkozom rá. A Zéta név a regényben a Teofilből származik. Krisztus humoráról tanúskodik. Rájöhetünk, ha tagoljuk a nevet: Z-ÉT-A, azaz Z és A, vagy görögösen ómega és alfa. Priszkosz tréfája talán a Jelenések könyvére épül. „Én vagyok az alfa és az ómega (a kezdet és a vég)” — mondja az Úr, az Isten, aki van, aki volt és aki eljő, a Mindenható.”(Jel 1,8). Zéta neve ezen értelmezés szerint azt az írói és a regényből is áradó élettapasztalatot sugallja, hogy Isten meg és kikerülhetetlen. Akár

<sup>29</sup> *A Jézus-követő emberarc; A Jézus-követő művészarc* = KELLER Péter, *Az élő Gárdonyi-arc*, Budapest, Szent István Társulat, 2015. Az igazoló párhuzamok ezen fejezetekre építhetők

<sup>30</sup> *Stílus, nyelv; Új mindenben* = GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

<sup>31</sup> Tordai Ányos, *Amit nem tudunk Gárdonyiról* = Különlennyomat a „Magyar Kultúra” 1935. évfolyamából

<sup>32</sup> *Érzékenység* = GÁRDONYI Géza, *Földre néző szem*, Budapest, Dante, é.n.

<sup>33</sup> G=T



azt mondjuk alfa és ómega, akár azt ómega és alfa az Isten van, volt és eljő, Ő a Mindenható. Az Ő láthatatlan keze<sup>34</sup> vezet bennünket.

### **A legkedvesebb regény melletti érvek**

Dédapán nem fejtette ki, miért *A láthatatlan ember* a legkedvesebb regénye.

Én azzal a feltételezéssel éltem, hogy a „mögöttes történetek” magyarázatul szolgálhatnak.

Azt találtam, azért lehetett legkedvesebb regénye, mert Isten-sugár történet. Mert önvallomás. Mert ebben az őt leginkább foglalkoztató szeretetről ír. Mert evangelizál. Mert saját élettapasztalatát, szenvedéseit, megtérését életvezetési tanácsá tudta formálni. Mert képes volt bemutatni, hogy a Szeretethimnusz megélhető, hogy létezik hús-vér, de mégis lelki ember, hogy az igazi emberi élet folyamatos tökéletesedés.

Kedves lehetett számára azért is a regény, mert fel tudta tárni soha ki nem mondott — de Sík Sándor, Ravasz László által megsejtett — titkát, hogy érez hasonlóságot saját sorsa és Szent Pál megtérése, megújulása és küldetése között és bemutatta benne, hogy ő sem „az emberi bölcsesség tanította szavakkal, hanem ahogy a Lélek tanít, lelki embereknek lelkieket nyújtva” (1Kor 2,13) ír.

Bármennyire is furcsán hangzik, de azért is kedves lehetett számára ez az írás, mert a „könnycseppel megszentelt” humor, az isteni gondviselés ismerhető fel benne.

És még valami fontos... Nem ismerek utalást arra, ki volt az a leány, aki Zétát ezekbe a titkokba bevezette. De azt sejtem, Máriára gondolhatott. A LÁTHATATLAN EMBER szülőanyjára...

---

<sup>34</sup> Utalás az *Ida regénye* előszavára